Gediminas Jonutis

Reformatų skveras 1

2019 m. kovo–birželio mėnesiais vyko detalieji tyrimai Vilniaus evangelikų reformatų sinodo pastato ir kitų objektų komplekso (UK 33214) teritorijose, Reformatų skvere 1 bei Pylimo g. 9A (buvusiame sklype Pylimo g. 7A, kuriam 2019 m. birželio 4 d. Vilniaus miesto savivaldybė suteikė naują adresą). Tyrimai vyko 2 etapais.

I etape detalieji tyrimai atlikti Reformatų skvero tvarkybos darbų projektavimo stadijoje (su skvero tvarkybos projektu susiję tyrimai vyko ir 2018 m. (*ATL 2018 metais*, 2019, p. 263–267)). Pagrindiniai šio etapo detaliųjų archeologinių tyrimų tikslai buvo archeologiniais metodais tiksliai lokalizuoti buvusių, šiuo metu žemės paviršiuje nebeišlikusių statinių, taip pat spėjamos senosios evangelikų reformatų bažnyčios liekanas, iki įžemio (dalinai) arba iki buvusių statinių tikslios vietos atskleidimui pakankamo gylio detaliai ištirti kultūrinį sluoksnį bei struktūras. Įvairiose Reformatų skvero centrinės dalies vietose, Vilniaus evangelikų reformatų sinodo pastato ir kitų čia buvusio statinių komplekso teritorijoje bei jos aplinkoje (1 pav.) ištirta 11 įvairaus dydžio perkasų ir vienas 2x1,2 m dydžio šurfas, bendras 351,36 m^2 plotas. Tyrimų metu fiksuotas iki 2,45 m storio kultūrinis sluoksnis, datuojamas XVI(?)–XX a., aptikta XVII–XX a. datuojamų statinių liekanų bei preliminariai XVI a. – XVII a. I puse datuojamų kapų.

Perkasose 1, 2, 6 atidengti reformatų valdos Š mūrinės tvoros fragmentai, mūryti iš plytų, rištų kalkiniu skiediniu. ŠR–PV, R–V kryptimis

1 pav. I etapo tyrimų situacijos planas, sugretintas su 1938 m. Vilniaus plano fragmentu: 1 – tirti plotai (P – perkasa, Š – šurfas); 2 – atkastas akmenų grindinys; 3 – atkasti mūrai. G. Jonučio brėž.

Fig. 1. Situation plan of the stage I investigation in relation to a fragment of a 1938 plan of Vilnius: 1 – excavated areas (P – trench, Š – test pit); 2 – unearthed stone paving; 3 – unearthed masonry walls

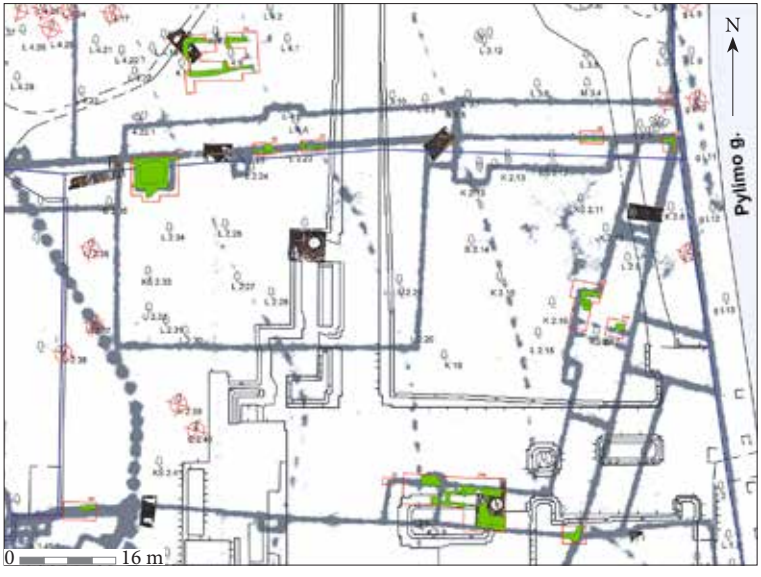

2 pav. Šreterių koplyčios rūsio liekanos perkasoje 3 iš PV. G. Jonučio nuotr.

Fig. 2. The remains of the basement of the Šreteriai chapel in trench 3, as seen from the SW

orientuoti apie 55 cm pločio mūrai perkasoje 1 aptikti maždaug 20–45 cm gylyje (H_{abs} 112,46–113,05 m), perkasoje 2 – apie 10 cm gylyje (H_{abs} 113,14–113,26 m), perkasoje 6 – apie 10 cm gylyje (H_{abs} 111,49–111,56 m). Tvora buvo su nišomis, o perkasose 1, 2 jos Š pusėje pristatyti kontraforsai. Architektūrinių tyrimų metu nustatyta, kad ji statyta XVII a. – XVIII a. pradžioje, remontuota XIX a. II pusėje – XX a. I pusėje. I etapo tyrimų metu atidengtas ir reformatų valdos P mūrinės tvoros pamato fragmentas, mūrytas iš akmenų, rištų kalkiniu skiediniu, į tarpus dar pridedant statybinio laužo dalių. ŠR–PV kryptimis orientuotas apie 80 cm pločio pamato fragmentas aptiktas perkasos 5 R pusėje, maždaug 80–105 cm gylyje (H_{abs} 114,58–114,89 m). Perkasos V dalyje jis veikiausiai nuardytas čia Š–P kryptimi įrengiant nuotekynės trasą. Mūras datuotas XVII a. – XVIII a. pradžia.

Perkasoje 3 iškart po velėna, o vietomis kiek giliau (H_{abs} 113,47–114,15 m) atidengtos 1777 m. statytos, 1983 m. nugriautos Šreterių koplyčios rūsio liekanos (2 pav.) bei plytų mūro tvoros, aptiktos perkasose 1, 2, tęsinys. Koplyčia buvo orientuota Š–P kryptimi, atkastosios jos liekanos maždaug 5,6x5,4 m dydžio. Koplyčios rūsio sienos apie 50 cm pločio, mūrytos iš įvairių plytų, rištų skiediniu. Jos vidus maždaug 4,2x3,9 m dydžio, užverstas stambiomis griuvenomis. V, Š ir R sienose fiksuotos rūsio nišų liekanos ir kryžminių skliautų pėdos. Koplyčios P pusėje atidengti apie 1833 m. prie koplyčios pristatytos lauko laiptinės pamatai, mūryti iš įvairių plytų, rištų skiediniu. Koplyčia statyta kartu su reformatų valdos Š mūrine tvora su nišomis, kuri tęsiasi į V ir R. Ji galėjo būti perstatyta arba intensyviai remontuota statant koplyčią, nes kitur ši tvora yra ankstyvesnė. Posesijos kapinių ribą žymintys tvoros plytų mūro fragmentai ties koplyčios ŠV ir ŠR kampais maždaug 50–75 cm pločio.

Perkasoje 4 atidengtos spėjamos reformatų bažnyčios ar gamybinės krosnies liekanos (3 pav.), datuojamos XVII a. Apie 80–100 cm pločio pamato fragmentai aptikti maždaug 60–125 cm gylyje (H_{abs} 111,93–112,35 m). Sta-

3 pav. Spėjamos reformatų bažnyčios ar gamybinės krosnies liekanos perkasoje 4 iš ŠV. G. Jonučio nuotr.

Fig. 3. The remains of the supposed Reformed church or a production stove in trench 4, as seen from the NW

4 pav. Kultūrinio sluoksnio pjūvis ties perkasos 4 PV kampu iš ŠR. G. Jonučio nuotr.

Fig. 4. The cross-section of the cultural layer at the SW corner of trench 4, as seen from the NE

tinys orientuotas Š–P kryptimi, buvo maždaug 11,7x6,7 m dydžio. Jo V pusėje aptikti 3 vidiniai kampai, pagal kuriuos nustatyta, kad čia buvo maždaug 5,3x4,6 m dydžio patalpa. Statinio pamatai mūryti iš 40x20–65x60 cm dydžio akmenų, rištų moliu, į tarpus dar pridedant plytų dalių. Pamatai smarkiai perdegę, ilgą laiką veikti aukštos temperatūros. Statinio ŠV kampe maždaug 2,3 m gylyje (H_{abs} 110,83 m) pasiektos smarkiai perdegusios grindys, galbūt grįstos plytomis. Atkasinėjant pamatus griuvenų sluoksnyje aptikta gotikinių proporcijų plytų su braukomis dalių bei dvi sveikos plytos (30,5x14x8,5 ir 29x14x8 cm dydžio). Virš statinio PV kampo apie 10 cm gylyje (H_{abs} 112,90 m) aptiktas R–V kryptimi orientuotas maždaug 170x50 cm dydžio akmenų grindinio (nuogrindos?) fragmentas. Ties išoriniais aptikto statinio ŠR ir PR kampais apie 70–100 cm gylyje (H_{abs} 111,74–112,06 m) atidengti maždaug 3–4 m ilgio, 50–100 cm pločio akmenų mūro pamatų fragmentai, orientuoti R–V kryptimi. Pamatai mūryti iš 20x20–40x35 cm dydžio akmenų, rištų moliu, į tarpus dar pridedant plytų dalių. Kitaip nei statinio V pusėje, jie neperdegę. Ant Š pusėje atidengto pamato sumūrytas maždaug 72x70 cm dydžio stulpas iš vėlyvų geltonų plytų, rištų skiediniu. Stulpo viršus H_{abs} 112,38 m aukštyje, jis datuojamas XIX a. II puse – XX a. I puse. Perkasa tirta iki 10–250 cm gylio (H_{abs} 110,63–

112,90 m), įžemis pasiektas tik ties perkasos ŠR ir PV kampais. Fiksuotas iki 2,4 m storio kelių horizontų kultūrinis sluoksnis (4 pav.) su negausiais XVI(?)–XX a. radiniais (daugiausia buitinės keramikos ir koklių fragmentais). Tamsiai pilkos spalvos kultūrinio sluoksnio horizonto, datuojamo XVII–XVIII a., viršus fiksuotas 60–130 cm gylyje (H_{abs} 111,46–112,45 m). Praktiškai visur jį dengia molio su griuvenomis horizontas, sietinas su čia aptikto statinio sugriuvimu ar sugriovimu.

Perkasose 7–10 aptiktos konsistorijos pastato liekanos. Perkasoje 7 maždaug 30–55 cm gylyje (H_{abs} 110,88–111,01 m) rasti apie 40 cm pločio smarkiai apardyti plytų ir jų laužo pamatai – reformatų valdos Š mūrinės tvoros fragmentai bei konsistorijos pastato ŠR dalies vidinis kampas. Tvora, orientuota R–V kryptimi, mūryta iš plytų, rištų kalkiniu skiediniu. Ji statyta XVII a. – XVIII a. pradžioje, remontuota XIX a. II pusėje – XX a. I pusėje. Tvoros P ir PR pusėse iš plytų laužo virš ankstesnių griuvenų sumūrytas čia buvusio pastato ŠR kampas. Jis galimai datuojamas XVIII a. – XIX a. pradžia.

Perkasos 8 PR dalyje maždaug 10–50 cm gylyje (H_{abs} 111,19–111,65 m) aptikti apie 90 cm pločio plytų mūro pamatai – konsistorijos pastato centrinio rizalito ŠV kampo liekanos su laiptine. Pamatai, orientuoti ŠR–PV ir ŠV–PR kryptimis, mūryti iš įvairių plytų (taip pat ir antrinio panaudojimo su braukomis), rištų kalkiniu skiediniu. Pamato ŠR pusėje aptikta apie 1,4 m pločio plytų mūro, rišto skiediniu ir dengto cementu, laiptų, besileidžiančių nuo pastato kampo PV kryptimi, liekanų. Vidinėje pastato dalyje (laiptinėje) maždaug 1–1,15 m gylyje (H_{abs} 110,65–110,76 m) aptiktos plytų grindų liekanos ir apie 40 cm pločio plytų mūro siena, kuria buvo užmūrytas veikiausiai ankstesnis praėjimas, nes už sienos iš PV pusės aptikti dar vieni bent 1,4 m pločio laiptai, besileidžiantys ŠR kryptimi. Jie taip pat mūryti iš plytų, rištų skiediniu bei dengtų cementu. Perkasoje aptiktos konsistorijos pastato su laiptine liekanos, kaip ir ankstyvesnis praėjimas į ją datuojamos XVIII a. – XIX a. I puse, vėliau įrengta pertvarinė siena ir nauji laiptai – XIX a. II puse – XX a. I puse.

Perkasoje 9 maždaug 15–30 cm gylyje (H_{abs} 111,86–111,99 m) aptikti apie 90 cm pločio plytų mūro pamatai – konsistorijos pastato ir reformatų valdos PR kampas. Pamatai, orientuoti ŠR–PV ir ŠV–PR kryptimis, mūryti iš įvairių plytų (taip pat ir su braukomis), rištų kalkiniu skiediniu. Mūrai datuoti XVII a. I puse. Į R ir PR nuo aptikto konsistorijos pastato kampo atidengtos geltonų plytų ir plytų laužo mūro, rišto cementiniu skiediniu, liekanos bei rūsio sienos, aptinkuotos cementiniu tinku. Tai veikiausiai XX a. pradžioje statyto ir po II Pasaulinio karo nugriauto Zigmanto Nagrodzkio žemės ūkio technikos paviljono liekanos.

Perkasoje 10 aptikta konsistorijos pastato PV fligelio liekanų (5 pav.). Tyrimų metu perkasos R dalyje buvo atidengti čia stovėjusio apie 7 m pločio PR–ŠV kryptimi orientuoto pastato rūsio Š ir pirmo aukšto patalpos P sienų pamatai, V sienos fragmentai su laiptinės liekanomis, skliautu dengtų rūsio patalpų liekanos. Virš geriau išlikusio rūsio skliauto liekanų aptiktas iš keraminių plytų formuotų konsistorijos pirmojo aukšto grindų fragmentas (H_{abs} 112,08 m), datuotas XIX a. I puse. Po jomis rastas ir anksčiau buvusių plytų grindų fragmentas, datuotas XVIII a. II puse. Apie 1,3 m pločio pastato rūsio Š pamatas su dviem langų angomis atidengtas maždaug 40 cm gylyje (H_{abs} 111,10–111,25 m), apie 65 cm pločio pirmo aukšto patalpos P siena – maždaug 10 cm gylyje (H_{abs} 111,75–112,23 m), V sienos fragmentai – apie 75 cm gylyje (H_{abs} 111,95 m). Sienos ir pamatai mūryti iš akmenų ir įvairių plytų (taip pat su brauko-

5 pav. Konsistorijos pastato PV fligelio liekanos perkasoje 10 iš ŠV. G. Jonučio nuotr.

Fig. 5. The remains, in trench 10, of the SW pavilion of the consistorial building, as seen from the NW

6 pav. Kultūrinio sluoksnio pjūvis ties perkasoje 10 atkastu kapu 1 iš ŠR. G. Jonučio nuotr.

Fig. 6. The cross-section of the cultural layer at burial 1 in trench 10, as seen from the NE

mis), rištų kalkiniu skiediniu. Perkasoje aptiktas apie 38 cm storio mūrytas iš plytų, rištų kalkiniu skiediniu, įgriuvęs rūsio skliautas. Minėtos pastato rūsio ir pirmo aukšto sienų mūrų liekanos datuotos XVII a. I puse. Pastate aptikta ir vėlesnio užstatymo fragmentų, datuotų XVIII a. pabaiga – XIX a. pradžia. Prie pastato V pusės atidengtos į rūsį vedusios laiptinės, mūrytos iš plytų ir skiedinio su cementu, liekanos, datuotos XIX a. II puse – XX a. I puse. Tam pačiam laikotarpiui priskirtini ir rūsio patalpos R dalyje aptikti du plytų mūro stulpai. Perkasos V dalyje ieškant pastato PV fligelio V dalies liekanų, maždaug 20–80 cm gylyje (H_{abs} 111,15–112,20 m) aptikti tarybiniu laikotarpiu apardytų stulpinės ir juostinės konstrukcijos pamatų fragmentai, datuoti XVIII a. pabaiga – XIX a. pradžia. Perkasos PV dalyje apie 2 m gylyje (H_{abs} 111,05 m) aptikti du apardyti suaugusių individų kapai, iš dalies patenkantys po minėtos stulpinės konstrukcijos pamatu. Kapai galvomis orientuoti V kryptimi, preliminariai datuoti XVI a. – XVII a. I puse. Jie apardyti statant minėtą pamatą ir veikiausiai vėliau, tarybiniu laikotarpiu tvarkant skverą. Šalia kapų fiksuotas čia buvusio šlaito pjūvis (6 pav.), kurio vietoje kultūrinio sluoksnio storis siekė apie 2,2 m. Ankstyviausia apatinė sluoksnio dalis galimai datuojama XVI a. Dar vienas tarybiniu

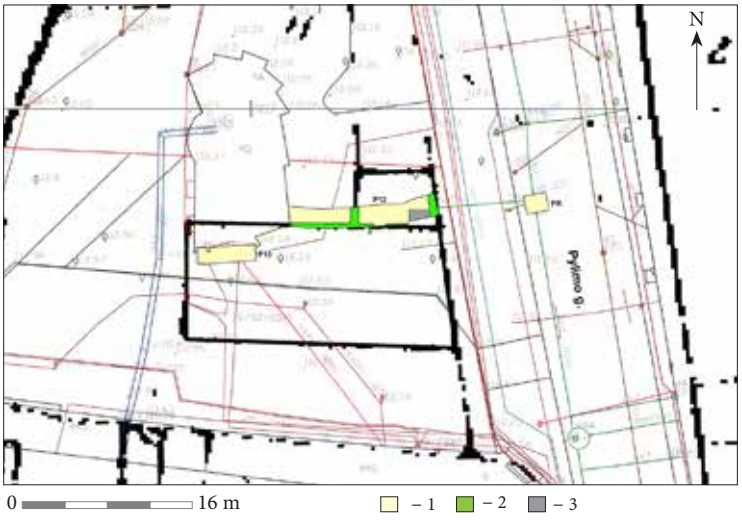

7 pav. I etapo tyrimų situacijos planas, sugretintas su 1938 m. Vilniaus plano fragmentu: 1 – tirti plotai (P – perkasa, PR – prieduobė); 2 – atkasti mūrai; 3 – mūrinis šulinys. G. Jonučio brėž.

Fig. 7. Situation plan of the stage I investigation in relation to a fragment of a 1938 plan of Vilnius: 1 – excavated areas (P – trench, PR – access pit); 2 – unearthed masonry walls; 3 – a masonry well

laikotarpiu suardytas kapas aptiktas šurfe 1, tirtame į V nuo perkasos ieškant konsistorijos pastato PV fligelio V dalies V sienos liekanų. Šurfe pastato liekanų nerasta, fiksuotas ir ištirtas atsidengęs vaiko kapas (H_{abs} 111,09 m). Nustatyta, kad konsistorijos pastato PV fligelio V dalyje rūsio nebuvo, beveik visi šios pastato dalies pamatai suardyti tarybiniu laikotarpiu.

II etape detalieji tyrimai vykdyti Reformatų skvero teritorijos PR kampe esančio pastato (buvusio gėlių kiosko, statyto 1974 m.) Pylimo g. 9A aplinkoje (7 pav.). Čia vykdant pastato įrengimo darbus, buvo suprojektuoti nauji vandentiekio tinklai su pasijungimu Pylimo gatvėje bei pastato P dalies pamatų hidroizoliacija. II tyrimų etape ištirtos dvi perkasos bei atlikti žvalgymai Pylimo gatvės važiuojamoje dalyje vandentiekio vamzdžio prastūmimui kastos 2,1x1,7 m dydžio prieduobės vietoje. Iš viso tirtas 38,07 m^2 plotas.

Suprojektuoto vandentiekio vietoje ištirta netaisyklingos formos maždaug 14 m ilgio, iki 2 m pločio ***perkasa 12***. Joje jau 20 cm gylyje (H_{abs} 111,65 – 112,23 m) nuo esamo žemės paviršiaus atidengtos čia XX a. pradžioje statyto Z. Nagrodzkio žemės ūkio technikos paviljono Š sienos bei jo mažesnio Š priestato rūsio R ir V sienų pamatų liekanos (8 pav.). Pamatai mūryti iš įvairaus dydžio akmenų, rištų kalkiniu skiediniu. Rūsyje aptikta apie 1,15 m pločio durų anga, jungusi pagrindinę paviljono dalį su Š priestatu. Rūsio mūrai iš dalies nuardyti XX a. II pusėje čia įrengiant inžinerinių tinklų šulinį, atidengtą ties perkasos PR kampu. Perkasos R dalyje, kur aptiktos paviljono Š priestato rūsio liekanos, fiksuotas iki 2 m storio piltinio pobūdžio kultūrinis sluoksnis, datuojamas XX a. II puse, kai po II Pasaulinio karo paviljonas buvo sugriautas, o sklypo teritorija sulyginta. Pasiekus projektinį 2 m gylį, saugumo sumetimais (dėl nestabilaus grunto) rūsys iki įžemio netirtas, jo PV ir PR kampuose ištirti maždaug 50x50 cm dydžio kasiniai, siekiant

8 pav. Zigmanto Nagrodzkio žemės ūkio technikos paviljono liekanos perkasos 12 R dalyje iš ŠV. G. Jonučio nuotr.

Fig. 8. The remains, in the E part of trench 12, of the Zigmantas Nagrodzkis agricultural technology pavilion, as seen from the NW

9 pav. XVII a. pradžios pastato liekanos perkasos 12 V dalies Š pjūvyje iš PR. G. Jonučio nuotr.

Fig. 9. The remains of an early 17th-century building in the N cross-section of the W part of trench 12, as seen from the SE

nustatyti pamatų įgilinimą. PV kampe pamatų įgilinimas ir gelsvo smėlio įžemis pasiektas 2,35 m gylyje (H_{abs} 110,18 m) nuo esamo žemės paviršiaus, PR – 2,2 m gylyje (H_{abs} 110,10 m).

Perkasos 12 V dalies P pjūvyje iki pat esamo pastato 9A tęsėsi jau minėto paviljono Š sienos pamatas. Perkasos V dalyje fiksuotas iki 2,7 m storio kelių horizontų kultūrinis sluoksnis, datuojamas XVI(?)–XX a. Archeologinis sluoksnis buvo iki 1,7 m storio. Jame aptikta XVI–XVII a. datuojamų radinių (daugiausia buitinės keramikos ir koklių fragmentų). Taip pat šioje perkasos dalyje, Š pjūvyje maždaug 1,1 m gylyje (H_{abs} 111,38 m) aptiktos XVII a. pradžia datuojamo rausvų plytų mūro pastato (PV kampo?) liekanos (9 pav.). Mūras rištas kalkiniu skiediniu, pamatui naudoti 30x20–40x40 cm dydžio akmenys.

Netaisyklingos formos 5,5 m ilgio, 1,5 m pločio ***perkasa 13*** tirta prie Pylimo gatvės pastato 9A P sienos. Fiksuotas iki 2,3 m storio kelių horizontų kultūrinis sluoksnis, datuojamas XVI(?)–XX a. Po nevertingais viršutiniais iki 60 cm storio piltinio pobūdžio kultūrinio sluoksnio horizontais fiksuotas maišytas iki 1,7 m storio kelių horizontų archeologiškai vertingas, tačiau ankstesnių grunto kasimo darbų metu (statant pastatą 9A ir įrengiant jį aptarnaujančius inžinerinius tinklus) apardytas kultūrinis sluoksnis su XVI(?)–XX a. radiniais.

Reformatų Sq. 1

In 2019, a two-stage excavation was conducted in Reformatų Square. In stage I, an excavation was conducted in the design stage of renovating the square. The main aim of this stage was to use archaeological methods to precisely identify the location of former structures, which have left no traces on the ground's surface as well as the remains of the supposed Continental Reformed church through an excavation down to sterile soil (in places) or the excavation of the cultural layers and structures to a sufficient depth to reveal the precise locations of former buildings. Eleven various-sized trenches and one 2x1.2 m test pit (a total of 351.36 m^2) were excavated at various locations in the central part of Reformatų Square and on the grounds

of the Vilnius Evangelical Reformed Synod building complex and in its vicinity (Fig. 1). The investigation recorded a cultural layer up to 2.45 m thick (Figs. 4, 6) and dating to the 16th (?)–20th centuries and unearthed the remains of 17th–20th-century structures (Figs. 2, 3, 5) and burials preliminarily dated to the 16th – first half of the 17th century. In stage II, an excavation was conducted in the vicinity of the building at Pylimo St. 9A in the SE corner of Reformatų Square (Fig.7). There, in carrying out the task of renovating the building, the installation of a new water supply network with a connection on Pylimo Street and the waterproofing of the foundation on the S side of the building were planned. In stage II, two trenches were excavated and the digging of a 2.1x1.7 m access pit for pushing the water pipe under the carriageway of Pylimo Street was monitored, the investigated area totalling 38.07 m^2. The investigation recorded a cultural layer up to 2.7 m thick and dating to the 16th (?)–20th centuries and revealed the remains of structures from the early 17th – early 20th centuries (Figs. 8, 9).

Arūnas Kalėjus,
Stanislav Rutkovski

Bazilijonų gatvė 3

Bazilijonų g. 3 sklypas yra istoriniame priemiestyje, apgyvendintame gana vėlai, XVII a. pastačius Šv. Juozapo ir Šv. Nikodemo bažnyčią. 1723–1731 m. Vilniaus plane tiriamo sklypo vietoje vaizduojamas laukas be pastatų (1:1 pav.). 1794 m. plane jau matome nutiestas gatves. Pirmoji, nutiesta P–Š kryptimi, dalijo sklypą į dvi dalis, antroji buvo lygiagreti su sklypo Š riba (1:2 pav.). Pagal 1840 m. Vilniaus plano duomenis, galima manyti, kad vietos urbanistinė situacija nuo XVIII a. pabaigos iki XIX a. vidurio nepasikeitė (1:3 pav.). Į Š nuo sklypo Bazilijonų g. 3 vietos, gynybinės sienos išorėje būta gynybinio griovio, kuris XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje buvo užpiltas, o erdvė į P užstatyta, suformuotos dabartinės Bazilijonų ir Aušros Vartų gatvės. Bazilijonų gatvė nutiesta lygiagrečiai su buvusia gynybine siena.

1862 m. plane matyti, kad aplink sklypą iš V, Š ir R supančias dabartinės Pylimo, Bazili-

1 pav. Bazilijonų g. 3 sklypo vieta (žymima žaliu kontūru) Vilniaus planuose: 1 – 1723–1731 m.; 2 – 1794 m.; 3 – 1840 m.; 4 – 1862 m.; 5 – 1938 m. A. Kalėjaus brėž.

Fig. 1. The location of the plot at Bazilijonų St. 3 (marked with a green border) in plans of Vilnius from the year: 1 – 1723–1731; 2 – 1794; 3 – 1840; 4 – 1862; 5 – 1938

